

Opponensi vélemény

Tóth Tamás

Processus canonici: Püspöki kinevezések a Magyar Királyságban (1711–1780)

című MTA doktori értekezéséről

Végtelen történet. Ezt persze mindig is tudta mindenki. Dániel Imre (1754–1804) könyvtáros Batthyány Ignác (1741–1798) erdélyi püspök kérésére dolgozott a vatikáni gyűjteményekben, magyar vonatkozású dokumentumok után kutatva, jegyzéket is készített találatairól.¹ Fraknói Vilmos sem hitte, hogy a *Documenta Vaticana* sorozatban mindent kiadott, de az ő nyomdokaikon haladók (Tusor Péterig, Molnár Antalig) sem annyira naívak, hogy befejezettek lássák a munkát. Tóth Tamás is alapos fejezetet szentel a vatikáni forráshelyzet bemutatásának, ideértve a kutatástörténetet, de főképpen – és ez külön értéke dolgozatának – az egyes ottani intézmények és ezek levéltári állagai leírásának.

Kiemelendőnek tartom azt a módot, ahogy ezt teszi: a dolgozata választott témája – püspöki kinevezések – gyakorlati, hivatali megvalósulásának munkafolyamatait belülről ismerve, az egyes iratok hivatali útját követi. Napjainkban is kulcskérdés, hogy ismerjük-e egyes ügyek hivatali intézési módját, a munka folyamatát. Tudjuk-e, hogy melyik ponton, melyik irodában, melyik titkárnőt kell megkérdezni, hogy megjött-e már hozzá az az irat, amely számunkra fontos döntéseket eredményezhet. „Kis hivataltörténet” is a doktori értekezésnek ez a része. A disszerens nem csupán számot ad arról, hogy ismeri az eljárásrendet, hanem bemutatja az eljárás jogi – ki, mire tehet javaslatot, ki, miről dönthet – kereteit és lépéseit is. Azok a megjegyzései pedig, hogy melyik véleményezési, vagy döntési szakasz iratanyaga hol került megőrzésre, a ma létező gyűjtemények története szempontjából is jelentősek.

Az „akadémiai doktori értekezés” egy műfaji megjelölés is. Tudományos osztályonként más és más ennek a műfajnak a definíciója. Így – nagyon helyesen – benyújtható egy történeti proszopográfiai munka is. Tóth Tamás disszertációja azonban messze több ennél. 93 olyan püspök szerepel benne, akiknek vizsgálati anyagaik megőrzésre kerültek, ezeknek teljes életútját feltárta, illetve külön fejezetben közli a vonatkozó vizsgálati forrásokat is. (135 kinevezésről ad számot a szerző, ebből 125 kánoni eljárás adatolt, ami 93 személyt érint.) Proszopográfia és forrásgyűjtemény. Ezeket a fejezeteket összefoglaló táblázatok egészítik ki, olyanok, amelyek a bevezető fejezetekben tett megállapítások statisztikai érveit rögzítik. A disszertáció kiadandó változatához biztosan készülnek még mutatók, magam

¹ Christine Maria Grafinger, *Die Ausleihe Vatikanischer Handschriften und Druckwerke 18. Jahrhundert, Teil I. Biblioteca Vaticana*, Città del Vaticano, BAV, 2002 (Studi e Testi, 406.), 316–324.

hasznosnak tartanék egy jogi szakkifejezések mutatóját, a fogalmak magyarázatával, illetve egy olyan egyházi tisztség mutatót, amelyben a különféle világi, szerzetesi és társulati egyházi címekre is lehet keresni, no meg megtudni, hogy mi is volt az illető tisztség, cím tartalma. De ne szaladjunk ennyire előre, rögtön ahhoz a ponthoz, ahol megfogalmazom, mennyire hasznos kiadvány lesz, ha sokszorosítottan is kézbe vehető lesz. Nem elég a digitális szabad hozzáférhetőség, mert a szövegben történő keresésre kapott találatok nem helyettesítik a jó mutatók olvasásával nyerhető ismereteket.

Tóth Tamás taktikusan adott címet doktori értekezésének, és a bevezetőben is nagyon ügyesen elkerüli azt, hogy a források és az általa megírt életrajzok első olvasatán túli kérdéseket feszegessen, vagy ha érint is ilyet, nem megy bele a részletes kifejtésbe. Rögtön kijelentem, hogy ez a munka is sok, bőven elegendő az MTA doktori cím megszerzéséhez. Ám nem csupán az opponens kínládásának gondolom, ha olyan kérdéseket tesz fel, amelyekre az első válasz az, hogy „igen, de ez nem volt része a disszertáció célkitűzéseinek”. Kínládásról csupán azért teszek említést, mert egy tömény, adatolt életrajzgyűjteményt, hasonló mennyiségű forrással együtt véleményezni nem feltétlenül a legegyszerűbb dolog, csaknem lehetetlen olyan apró adatot említeni, ami esetleg kimaradt egy-egy személy esetében.

A szerző az összegző megjegyzéseiben kielégítő módon járja körül azt a kérdést, hogy mennyiben és milyen alapon tekinthető valaki *hungarusnak*, vagy éppen magyarnak, és ki a „*külföldi*.” Rögzíti, hogy azokkal ért egyet, akik szerint a nemzetközi és királyságon belüli főpapi mobilitás kapcsán nem fogadható el egyfajta kurucos megközelítés – a labancok ide hozták a nyakunkra a külföldieket –, 1711, vagyis a szatmári béke után a Magyar Királyság vonzóbb hely lett a külföldieknek, mint előtte volt, és a magyar nemesi családok kibocsátó ereje az egyház humán erőforrás szükségletével összevetve gyengének mondható. Igaznak vélem, amit mond, de kérdésem lenne a személyekkel kapcsolatban. Miért éppen ők jöttek a Magyar Királyságba, Erdélybe? Michael Karl Althann és Álvaro de Cienfuegos kapcsán említi ugyan a „dél-itáliai helyzet változását” (vártam volna, hogy elmondja, mi ez), de több további kérdést felvet éppen a két említett eset.

Ha elképzelek egy, a szicíliai Monreale érseki székét betöltő személyt, aki aztán a török kiűzése utáni Pécsre kerül, vagy a Bariban (aztán Rómában) élő főpap, aki Vácra kap kinevezést, akkor a következő gondolatom a depresszió. Vajon a püspöki kinevezések hivatali aktáin kívül vannak-e olyan források, amelyek akár levelekben, akár személyes naplókban megtestesülve arról is tájékoztatnak, hogy az illető kinevezett főpap akarta-e (esetleg kérvényezte, kezdeményezte) egy romokban heverő ország, földig rombolt egyháza újjáépítésében való részvételt, vagy éppen valami fegyelmi ügye kompromisszumos megoldásaként lényegében „kap még egy esélyt” alapon került a Magyar Királyságba? A következő kérdés, hogy a hegyeken

túli hideg és civilizálatlan északon milyen kihívásokat látott maga számára? Hiszen sokuk valódi építővé vált, úgy az épületeket, a gyülekezeteket, mint a lelki újjászületést tekintve.

Amit hiányolok: nem látom felvázolva a bécsi udvar egyházpolitikai szándékait, annak lehetőségeit, és kényszereit. Hol volt az udvar álláspontja következetesen végrehajtható, hogy kötöttek kompromisszumot, és kinek a választása mondható éppen kompromisszumosnak? De ez is előre szaladás a kérdésekben, hiszen az értekezésből nem kaptam információkat arról, hogy a püspöki kinevezés folyamat előtt, a püspöki jelöltek kiválasztása miként történt, és a mikéntre milyen forrásaink vannak? Ki jelölte önmagát, kit jelölt a családja, kit a szűkebb udvari környezet, kinek a jelölése történt a Magyar Királyság egyházi, vagy éppen világi politikai egy személye, vagy csoportja szándéka alapján, és e mögött milyen kompromisszumok állhattak? Vajon az udvar mikor kellett, hogy lépjen kényszerből? Egyszerűen azért, mert nem volt jelöltje (humán erőforrások hiánya), vagy a jelölt nem vállalta a szerepet. A *processus* a jelölés után kezdődött (ha jól értem). Egy további kérdés az, hogy tudunk-e elutasított kinevezési javaslatokról, és mi volt az elutasítás oka?

Igen, a személyi állomány megújításával párhuzamosan mindent, sokszor – főleg a volt Hódoltság területén – szó szerint mindent előről kellett kezdeni. Iskolák, szemináriumok alapítása, amíg ezek nincsenek a bécsi, gráci, bolognai, római stb. képzőhelyekre el kellett juttatni a majdani papokat. Az értekezés sorra veszi a főpapok iskolázási helyszíneit is, a különböző iskolázottsági szinteket elértekről számadatokat közöl. Megjegyzem: a leendő kiadványban sok grafikon kellene, a folytonos szövegbe ágyazott rengeteg számadat nem annyira tesz nyilvánvalóvá olyan tendenciákat, helyzeteket, amelyeket a disszerens helyesen mutat be.

Szerintem az udvar szándékai is változtak az 1711 és 1780 közti időben, ha máskor nem, akkor a talán „első kiegyezés”-nek is mondható megegyezés – Mária Terézia és a *vitam et sanguinem* – után. Vajon a külföldiek aránya változott, több lett, vagy kevesebb 1741 után? Vajon a *hungarusok* közt a magyarok aránya miként változott az időben (még akkor is lehetne erről beszélni, hogy többekről nem lehet megmondani, hogy magyar is, vagy „csak” *hungarus*). Tóth Tamás maga is érinti ezeket a kérdéseket, de tényleg csak érinti, sokszor csak felvillantja. Nem fejt ki ezekkel a kérdésekkel kapcsolatos véleményét, esetleg utal a szakirodalomra, vagyis arra kényszerít, hogy olvassak el még sok mindent, ha meg szeretném érteni az ő utalásait. Nem a kényelem mondatja velem, hogy bizony én az ő kifejtett véleményére lennék kíváncsi, hiszen az ő forrásismerete alkalmasint árnyaltabb választ ígér, mint az éppen általa sugallt szakirodalmi tétel.

Nagy kérdés mennyire *hungarus* egy *croatus*? A Horvát Királyság lakói, értelmiségijeit érezték-e magukat *hungarus*nak, ahogy mondjuk a szlovákok? A bolognai *Collegium Illyricum-Hungaricum* története a XVII. század utolsó harmadától kezdve – számomra

mindenképpen – tudatos „elhorvátosítást” mutat. A Magyar Királyság főleg déldunántúli területeinek lakosságában, ennek megfelelően(?) papságában is jelentősen megnőtt a horvátok aránya. Ebből kiindulva, a gondolataim alapvetően azon kérdés körül keringenek, hogy a Mária Terézia uralkodása utolsó éveiben végrehajtott egyházigazgatási változtatások – az új egyházmegyék szervezése – mennyire követték a Kárpát-medence lakossága nemzetiségi összetételében bekövetkezett változásokat (török foglalkáskori népességvesztés, az azt követő betelepítések, illetve belső migráció), és a kérdésem, hogy (1) a püspökjelölésben és kinevezésekben a bécsi udvar követő állásponton volt, vagy (2) a főpásztor kiválasztásával erősíteni, vagy gyengíteni próbált – ma úgy mondanánk – nemzetiségi pozíciókat? Vagy a kérdés nem releváns a XVIII. századot tekintve, maga felvetés is egy XX–XXI. századi gondolkodásmód visszavetítése a történelmi időbe?

Világos – Tóth Tamás meg is mondja –, hogy a „jelen kutatásnak nem volt tárgya az egyes főpapi székek koronként nem egyszer változó sorrendjének vizsgálata”, ugyanakkor a püspöki kinevezések forrásanyaga „első olvasatához” tartozónak érzem a fenti kérdést. Az egyházmegyékre vonatkozó anyagot – *Az egyes processzusok sematikus leírása* – a disszerens a Szent István idején alapított egyházmegyékkel kezdte, az ehhez képest új egyházmegyékbeli kinevezési események azok alfabetikus rendjében kerülnek adatolásra. Ugyanakkor a bevezetésnek, az összegzésnek és az idézett fejezetnek, ismétlem, „első ránézésre” is mégiscsak van egy olyan egyházigazgatástörténeti tanulsága, amiről jó lenne az adatokat éppen így rendező véleményét hallani.

Azért forgok ekörül a kérdés körül, mert érdekelne, hogy a püspökké avatandó személy kiválasztásakor, a kinevezések körüli eljárásokban feltűnnek-e olyan vélemények, szándékok, amelyek az „egyetemes római katolikus anyaszentegyház”, a Habsburg Monarchia és a Magyar Királyság és/vagy az Erdélyi Nagyfejedelemség eltérő érdekeinek képviseletében valamelyik szempontot a másik rovására, vagy csupán az egyik előnyére kívánták érvényesíteni? Egy magyar – nemcsak *hungarus* – arisztokrata, aki püspök, és gyakran világi méltósággal is bír, nem lehetett kényelmes helyzetben még akkor sem, ha csak az említett három érdekkört tartjuk látókörünkben. Ehhez jön mindenképpen a XVIII. század második felére komoly mértékben létező nemzetiségi kérdés. Vagy akár – Fogarast tekintve – a kinevezett román görögkeleti püspök számára komoly lelkiismereti kérdések is felvethetők voltak/lehettek önmagának románként való definiálásában is. A jelölők, a javaslattevők, és a kinevezési eljárásban résztvevők vajon az ilyen jellegű kérdéseket mennyire mérlegelték, ha igen, akkor miként, ha nem, akkor miért nem? Tudom a kérdés ismét olyan, ami a *processus canonici* iratanyagával nem feltétlenül megválaszolható.

A doktorjelölt összegző megjegyzéseiben megnyugtatóan mond véleményt – utal adatokra – a kinevezettek társadalmi, és néha vallási származására is (ha az nem római katolikus). A nem arisztokrata származásúak kapcsán ugyancsak élesen vetődnek fel azok a kérdések, amelyek a saját nemzeti közösség, a bécsi udvarhoz köteles lojalitás és az egyetemes egyházi érdekek közti ütközések mentén feltehetőek.

Napjainkban még a politikai, tudománypolitikai események kapcsán is kitapinthatók különféle egyházi körökhöz, szerzetesrendekhez köthető lobbitevékenységre utaló nyomok. Feltehető az a kérdés, hogy a püspöki kinevezések kapcsán kimutathatók-e hasonlóké?

A jezsuita rendnek a Habsburg Birodalomból való kitiltása után három jezsuita szerzetest neveztek ki főpásztornak feloszlatása után. A rend befolyása főként a képzőhelyek irányításában volt jelentős, és maradt részben az, immár nem a Birodalmon belüli képzőhelyeket tekintve. A vizsgálatokban és a kinevezésekben az a szempont, hogy milyen szellemű iskolában képezték a jelöltet, jelen volt-e a gyakorlatban?

Összefoglalóan azt mondanám, hogy Tóth Tamás MTA doktori értekezése kicsit leíróra (*descriptíve*) sikeredett, az első olvasati kiszólásokat – nem aktualizáló kiszólásokra gondolok – mindenképpen az értekezés részének tartanám.

Néhány apróság, ami nem tartozik a lényegi mondandóhoz, de nem szeretném említés nélkül hagyni. Az első ilyen a nevek magyarítása. Értem én, és el is fogadom, hogy kellett hozni egy döntést, aztán azt következetesen végre is kell hajtani. Az is igaz, hogy mondjuk a *Katolikus lexikon* vállalkozás, vagy a legtöbb egyháztörténeti szakíró is magyarít. Mindig arra gondolok azonban, hogy mennyire visszásnak érzem, ha mondjuk egy szlovák szakíró szlovákul írja a neveket, vagy éppen a horvátok az egyébként dalmát (vagyis nem horvát) humanistákat, ottani, alapvetően mondjuk itáliai családokat horvátosan emlegetik. Tudom, hogy sokféle a nevek mögötti történet, családonként más. Egy másik szempont lehetne az illetők aláírásai, leírták-e a nevüket magyarul (hogy tudtak-e valamennyire magyarul, nehezebb megmondani, bár, ha a XVIII. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvek még a falusi papok nyelvtudását is rögzítik – mert így van –, akkor a püspökről is kell tudni). A görögkatolikus püspökök esetében a magyarul való megnevezés különösen is furcsa a szemnek.

A másik szerkesztési kérdés (remélem a kiadványnak lesz olvasószerkesztője), de nem hagyhatom szó nélkül azt, hogy a tudományos szaknyelvben is terjed olyan nyelvhasználati szokás, amelyet egyetlen nyelvészeti iskola szerint „mert sokan mondják hibásan, tegyük helyessé, kanonizáljuk a ma még hibásnak mondható formát”. Az ejtéskönnyítő hangzó használata elburjánzott akkor is, ha éppen

senkinek nem jelent gondot kimondani az igenévi formát, vagy annak ragozott, képzett változatát (azonosíthatóak). Ráadásul az igekötőszaporítás is feltűnik (sokszor): **be**azonosítható, még elváló igekötőként is (azonosítható ... **be**). Azt végképpen nem értem, mit jelent, hogy valakit **me**g**be**rmáltak. Nálunk Zalamerenyén a „megbérmeal” igét akkor használták, ha valaki egy bottal, vagy kapanyéllal fejbe verte a másikat, „megbérmealta”. Ha valaki a bérmealás szentségében részesül (a szövegben így is előfordul), az nem „me**g**be**be**rmálásra került”, hanem „bérmealták”.

Ez utóbbi megjegyzéseket azért tettem, mert az akadémiai értekezésnek benyújtott munka jelen formájában is tökéletesen elegendő az MTA doktora cím elnyeréséhez, kiadása több szakmának érdeke.

Budapest, 2026. január 26.

Monok István